

3. Wadud A. Inside the Gender Jihad: Womens Reform in Islam. London: Oneworld Publications, 2006. 325 p.

4. Wadud A. Towards a Qur'anic Hermeneutics of Social Justice: Race, Class and Gender. *Journal of Law and Religion*. 1995–1996. 12(1). P. 37–50.

СЕКЦІЯ 9

ІСТОРИЧНІ ВИМІРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Блінова Уляна

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ШЛЯХЕТСЬКИЙ ТИТУЛ ПАНІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XIV – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVI СТ.

Анотація. У дослідженні проаналізовано формування та поширення шляхетського титулу панів на українських землях у XIV – першій половині XVII ст. Визначено особливості його набуття, права, що закріплювалися відповідно титулу. Простежено особливості титулу, порівняно із іншими шляхетськими станами.

Ключові слова: шляхта, пани, титул.

Abstract. The study analyzes the formation and spread of the noble title of lords in the Ukrainian lands in the XIV – first half of the XVII century. The peculiarities of its acquisition, the rights that were fixed in accordance with the title are determined. The peculiarities of the title in comparison with other noble estates are traced.

Keywords: gentry, lords, title.

У так званій ієрархії боярства-шляхти на теренах Великого князівства Литовського після князів стояли пани. Ще навіть за часів Хмельниччини сучасники виділяли їх в окрему групу, тобто на століття пізніше від того часу, коли титул пан унаслідок реформ 60-х рр. XVI ст. став приналежністю кожного шляхтича і в обіг увійшло поняття «єдиного народу шляхетського». До прошарку панів у литовську добу, тобто протягом XV – першої половини XVI ст., історіографія традиційно зараховує членів великокнязівської ради (пани радні) й найбільших землевласників, які на військове ополчення виїжджали не у складі повітової шляхти, а окремо з власними загонами під власними корогвами (пани хоруговні) [4, с. 162].

Дрібних власників, які не могли належати ні до гурту панів хоруговних, ні до великокняжого роду за своїм майновим рівнем, нерідко називали панями. Цю – нижчу – категорію панів Федір Леонтович робив спробу ототожнити з так званими панятами, які складали надвірну (дворну) корогву великокнязівського війська [4, с. 162]. Проте і сам шановний науковець в іншій праці зауважує, що під панятами варто розуміти тих, хто обіймав нижчі уряди у великокнязівській раді, тобто своєрідну підгрупу панів радних.

Однією із найбільш значимих праць з історії формування та розвитку шляхти на українських землях, зокрема і панського стану, є праця української дослідниці Н. Яковенко. Суспільний та майновий статус панів Київщини та Брацлавщини був проаналізований у дослідженні польського історика, дипломата Г. Літвіна. Окремі аспекти формування та розвитку панства досліджували також Н. Білоус, В. Михайловський.

Мета цієї статті полягає в аналізі та узагальненні витоків і механізмів функціонування шляхетського титулу пан на українських землях у першій половині XVI ст.

Титул пана зустрічається у грамотах галицьких князів другої половини XIII–XIV ст. [5, с. 132]. Його використовували для позначення найвпливовіших землевласників. Зокрема, у королівських листах – це особи, наближені до двору й поійменовані як свідки, а в приватних угодах – відомі галицькі бояри-можновладці того часу: Гліб Дворскович, Вятслав Дмитровський, Гліб Слонечкович, Ходко Бибельський, Ходко й Стецько Лоевичі та ін.

Як зазначає Н. Яковенко у своїй праці «Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття», етимологія поняття пан веде до чеської практики суспільних відносин, де цим титулом окреслювали первинно найвищих світських і церковних феодалів (*velící pany*, тобто магнати, і *zemske pany*, тобто барони), членів королівської ради (*pany radakrale*), а також хоруговних панів (*korubevní pany*).

Приналежність до панського шляхетського стану визначалася величиною землеволодінь, кількістю сіл, або їхніх частин, якими вони володіли, умовами її користування. При цьому більш значимою визначалася отчинна форма землеволодіння. Важливе значення у процесі шляхетської сегрегації мав також рівень посади, яку обіймав шляхтич, на рівні повітів чи воєводств.

Не менш значимими у формуванні ієрархії шляхетських станів була приналежність до давніх родів. Підтвердженням цього є те, що серед волинських панських родин середини XVI ст. майже третина були малоземельними. Отже, матеріальний добробут не був визначальним, і поряд із ним важливою залишалася родовитість, яка високо цінувалася шляхетською спільнотою та визначала приналежність до соціального стану.

За даними А. В. Блануца, шляни-пани у другій половині XVI ст. не були чисельною групою, і серед шляхти Луцького повіту складали 15,2 %. Вони значно поступалися шляхтичам-землянам [1, с. 37]. Подібні дані демонструє статистичний матеріал Брацлавщини та Київщини. У регіонах до середини XVI ст. дослідники виділяють 105 родин панів, що складали близько 23,4 % шляхетського стану [5, с. 166].

Незначна кількість серед шляхетських родів панів була обумовлена існуванням на українських землях сильної князівської верстви, що мала глибокі історичні корені та відповідно більш значиму соціальну позицію серед привілейованих станів.

Пани на рівні із представниками інших шляхетських груп користувалися певними привілеями. Вони мали право отримувати за свою службу землеволодіння від великого князя, збирати з них податки для свого утримання.

Але водночас, на відміну від князів, вони переважно займали менш значимі посади повітових суддів, підсудків, писарів.

У своїй групі пани відрізнялися за матеріальними статками. Сучасний польський історик Г. Літвін, проаналізувавши землеволодіння панів Волині, Київщини та Брацлавщини, виділив три їхні майнові групи. До верхньої, найзаможнішої, дослідник зарахував Аксаків, Горностаїв, Немиричів, Олізарів і Тишкевичів, а також вимерлих у 1595 р. Кмітів. До складу середньої були зараховані Бутовичі, Івашенцевичі, Єльці, Лозки, Проскури, Стрибилі, Тиші та Вороничі. До нижньої належали Павші, Прежовські, Солтани, Стецькі, Сурини, Шишки та Трипольські [2, с. 250].

Одним із найзаможніших панських родів на території України був рід Немиричів. Його засновником вважається Єзиф Немирич, який із 1566 р. обіймав посаду київського земського судді. Уже у 1569 р. він володів Черняхівською волостю у Житомирському повіті, сусідніми, розташованими в Овруцькому повіті, маєтками навколо Шершні, Прибірською волостю над Тетеревом, олевськими землями (Олевськ) у північно-західному куті воєводства, а також Кузьмичами з околицями у його північній частині. До середини XVII ст. землеволодіння Немиричів суттєво збільшилися. Г. Літвін порівнював їх за розміром із землеволодіннями князя Яреми Вишневецького [2, с. 253].

Проте високий майновий статус роду не вплинув на значимість посад, які обіймали його представники. Вони не виходили за межі київських земських урядів. Що ще раз підтверджує обмежені можливості панства у обійманні високих посад та визначає їхній правовий статус у Речі Посполитій.

З часом титул панів поширюється на більш широке коло представників різних категорій шляхти. Навіть на членів міських рад. Поступово він перетворювався на звернення чи додаток до імені будь-якої особи, значнішої від простолюдина [2, с. 250].

Зокрема, від другої половини XV ст. імена майже всіх (окрім міщан), кого згадано у волинських актах як дійових осіб чи свідків, зазвичай супроводжував титул пан – незалежно від майнової диференціації. Зокрема, панами називали малозаможних зем'ян Сироп'ятичів, Страшків, Мжачичів, Прибитковичів, Смолчичів, Брянів, Цидиловичів, Улезловичів та ін [5, с. 130–131].

Отже, підходячи до висновку, потрібно зазначити, що шляхетський титул панів на українських землях у XIV – першій половині XVII ст. пройшов певний шлях еволюції від конкретно визначеного соціального стану до загальноновживаного звернення до представників шляхетства. Панство у шляхетській ієрархії було нижчим за князівські роди. Проте приналежність до цього стану також визначалася за родовитістю, матеріальними статками та посадами. Соціальний стан панства був досить різноманітним за матеріальними статками, етнічною та релігійною приналежністю. Водночас він мав важливе значення у процесі формування шляхетського стану на території України.

Джерела та література

1. Блануца А. В. Земельні контракти волинської шляхти в другій половині XVI ст. *Український історичний журнал*. 2005. № 6. С. 33–50.
2. Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 616 с.
3. Михайловський В. Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х рр. XVI ст. Київ: Темпора, 2012. 450 с.
4. Україна і Литва в XIV–XVI століттях. Політико-правові та соціально-економічні аспекти / В. Г. Берковський, А. В. Блануца, Д. П. Вашук, А. О. Гурбик, Б. В. Черкас. Луцьк: ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. 256 с.
5. Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ, 1993. 472 с.

Сайчук Костянтин

Донецький національний університет імені Василя Стуса

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ПІСЛЯ ЛІКВІДАЦІЇ НОВОЇ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ

Анотація. В статті розглядається питання соціально-економічного становища українських земель, а також детально аналізується подальша доля козацтва після ліквідації Нової Запорозької Січі. Автор також розглядає питання соціальних рухів в Україні та історичного значення Січі і доходить висновку, що саме Запорозька Січ була зародком Української держави.

Ключові слова: Запорозька Січ, соціально-економічне життя, гайдамацький рух, опришківський рух.

Abstract. The article examines the socio-economic situation of the Ukrainian lands, as well as analyzes in detail the future fate of the Cossacks after the liquidation of the New Zaporizhzhya Sich. The author also considers the issue of social movements in Ukraine and the historical significance of the Sich and concludes that the Zaporizhzhya Sich was the embryo of the Ukrainian state.

Keywords: Zaporizhzhya Sich, a social and economic life, Haydamat movement, Opryshkiv movement.

Ліквідація Нової Запорозької Січі відбулася відповідно до російської імперіалістичної політики, яку вона проводила з XV ст. Експансіонізм Росії був важливим фактором в історії Східної Європи, зокрема України.

Наприкінці XVIII ст. Російська імперія зосередила свої зусилля на завоюванні Півдня. Тут тягнуться величезні степи та морські шляхи, що відкривають доступ до Середземного моря та світової торгівлі. Врешті-решт, наприкінці XVII ст. були зроблені спроби зайти в Чорне море, де панувала Туреччина. Це перші кроки у зовнішній політиці Петра I. Але так